

SZEMLE

Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalom történetéhez. Középkor (1000–1530). Szerk.

MADAS Edit. Bp. 1992. Tankönyvkiadó, 621 p.

A nagyobb részében nehezen hozzáférhető írásokból, a középkori magyarországi literatúrát legtágabb értelemben képviselő latin és magyar nyelvű termékekből: teológiai és jogi munkákból, gestákból, krónikákból, hivatalos és magánlevelekből, prédikációkból, végrendeletekből és könyvjegyzékekből, töredékekből, elsősorban kódexeinkből vett szemelvények gazdag antológiáját vehetik kezükbe a magyar szakos egyetemi hallgatók és mindazok, akik a régi magyar nyelv és költészet iránt érdeklődnek, s fel szeretnék frissíteni ismereteiket – vagy egyáltalán megismerni a kereszténység felvételét követő évszázadok szellemét, történelmét, néprajzát, műveltségét. Számukra Madas Edit roppant gazdag válogatása valóságos könyvtárhely ismeretanyagot nyújt kitűnő didaktikai érzékkel megszerkesztett gyűjteményében.

A kötet két nagy szerkezeti egységben csoportosítja az anyagot. Első felét a latin nyelvű irodalom dokumentumai képezik. Kronologikus rendben először a próza emlékek témakörök szerint csoportosítva olvashatók. Az államszervezés irodalmát István és Kálmán királyok törvénykönyvei képviselik. Ebben a részben kap helyet a tihanyi apátság alapító levele, teljes terjedelemben. Szent István törvényeivel együtt hagyományozódott fiához szóló erkölcsstanító könyvecskéje, az *Intelmek*. Minthogy Szent Gellért *Deliberatiója* magyar földön született, helyet kapott a gyűjteményben (Részletek). Az Árpád-kori legendákat (András és Benedek, István, Imre, László, Gellért) a gesták és krónikák követik. Ezután hivatalos (az első Szent Lászlóé 1090-ből) és magánlevelek következnek, összesen 12. A prédikációs irodalmat 3 sermo képviseli. Egy a „Pécsi egyetemi beszédek”-ből; egy

egy Temesvári Pelbárt és Laskai Osvát terjedelmes nyomtatott beszédgyűjteményéből. Julianus barát jelentése és Rogerius *Siralmas Éneke* után a felvidéki származású Leibici Márton emlékiratából olvashatunk érdekes részleteket. Az obszerváns ferencsek krónikájának és Gyöngyösi Gergely pálos rendi történetének részletei illusztrálják a magyarországi egyháztörténetírás kezdeteit. A hazai könyvkultúráról tájékoztat a pannonhalmi apátság (1093), a pécsvárad apátság (1015–12. század) javainak összeírása és a veszprémi káptalan könyvjegyzéke (1429–1437).

Mindezek az írások a legjobb magyar szakemberek fordításában olvashatók, közülük nem egyet a kötet szerzője készített. A latin nyelvű verses emlékek magyar áttünetéseit pusztán a fordítók nevének felsorolása is minősíti: Babits Mihály, Kosztolányi Dezső, Csanád Béla, Weöres Sándor, Vas István, Csonka Ferenc. Mivel azonban a kötet összeállítója szerint „a műfordító költő sokszor önkényesen bánik a fordítandó anyaggal, önálló, új művet alkot”, az egyházi költészetet képviselő szekvenciák, himnuszok, zsolozsmák közlése kétnyelvű. Csak a világi költészetet képviselő *Siratóének Magyarországról* címűnél mondott le a szerkesztő a latin szöveg kinyomtatásáról „a költemény terjedelmére és jó fordítására való tekintettel.”

A kötet második fele a magyar nyelvű irodalmat mutatja be, két alkorszakra osztva.

Az Árpád-kori és Anjou-kori szövegemlékek: *Halotti Beszéd*, *Ómagyar Mária-siralom* olvasható itt betűhív közlésben és egykori feltehető kiejtésben, valamint napjaink beszéde szerinti értelmezésben. Mindkettőnél megtaláljuk a latin előkép szövegét és annak fordítását. A *Gyulafehérvári sorokat* betűhív közlésben a latin megfelelővel együtt, a *Königsbergi töredéket* kiejtés szerinti átírásban olvashatjuk.

A késő középkori emlékek prózai és verses csoportosításban jelentek meg. A *Miatyánk, Üdvözlégy, Tízparancsolat, Hiszekegy* szövege több előfordulásban megtalálható. Legrégibbi fennmaradt bibliafordításunk szövegrészletét a Müncheni Kódexből olvashatjuk betűhív közlésben, átírt szövegben és a latin eredetiben. Egyéb kisebb terjedelmű bibliarészeket tartalmaz a kötet az Apor-, Döbrentei-, Keszthelyi, Jordánszky-, Székelyudvarhelyi kódexekből eredeti szövegekben. Mivel a Jókai-kódex fordítását a latin eredeti nélkül sokszor nehéz megérteni, az innen közölt Szent Ferenc legendarészeket latin megfelelőjükkel és átírt szövegben is közli a kötet. Más eljárással hat kódex szövegezésében ismerhetjük meg az *Elek-legendát*. Az Érdi-kódex szolgáltatta a Szent György, Szent Márton, Szent István, Szent László, Remete Szent Pál, Szent Erzsébetről szóló legendarészeket. Közülük a Szent Istvánról és Szent Lászlóról szóló a magyar nyelvű történetírás kezdetének tekinthető. Hosszabb szemelvény mutatja be Szent Margitot Ráskai Lea írásából. Példák következnek ezután Jórészt a *Példák Könyvéből*, de egyéb kódexekből is, majd „Philibertus és Forseus püspök látomása” a Nádor-kódexből. A prédikáció műfaji első sorban a Karthauzi Névtelen beszéd- és legendagyűjteményéből (Érdy-kódex) ismerhetjük meg. Elismerés illeti Madas Editet, hogy antológiájába felvette ennek magyarra fordított *Prologus*át, és a jegyzetben is felhívta a figyelmet, hogy a latin előszóban hazánkban az első tudatos írói programmal találkozunk.

Néhány elmélkedést és imádságot követően 4 dramatizált szöveget, (diálogust) olvasunk az antológiában: az „Élet és Halál párbeszédét” meg a „Haláltáncot” a *Példák Könyvéből*; „Az apostolok vetélkedését” és a „Három köröstyén leányt.” (Ez utóbbit a Sándor-kódexből.) Egy egészen friss kiadványból (*Középkori leveleink 1154-ig*). Régi Magyar Levéltár 1. Szerk. Hegedűs A. és Papp L. Bp. 1992.) merítve, alig ismert irodalmi műfajt mutat be Madas Edit 6 levél újraközlésével. Jórészt misszilis levelek. Legizgalmasabb köztük, valóban irodalmi értékű, az apja helyében fogságot szenvedő Héderváry Lőrincé 1533-ból.

A késő középkor verses emlékei, az egyházi költészet darabjai között több, eddig az irodalmi köztudatba nem került himnuszra hívja fel a szerkesztő a figyelmet, bár éppen ez a rész, hála Hor-

váth János és Gerézi Rabán munkáinak, talán a gyűjtemény legismertebb fejezetének tekinthető.

Amint látható, tartalmát tekintve, a gyűjtemény szinte a maximumot nyújtja. Elismerésre méltó, ahogyan ezt teszi. Így az a tény, hogy sokszor a művek teljes szövegét adja. Ha azok már megjelentek más kiadásban, nem egyszerűen átveszi őket, hanem ellenőrzi, visszamegy az eredeti forrásra. A szövegközlésen túl a jegyzetapparátus minden szükséges tájékoztatást megad a tartalomra, a műfaji sajátosságokra vonatkozólag, emellett közli a szakirodalmat. Sajnálunk kell azonban, hogy ez nem minden esetben történt meg. Pl. a 342–346. lapokon közölt *Énekek Énekének* nincsen jegyzete. Pedig ha valahol, itt szükséges a tárgyi magyarázat. A betű szerinti érteleme mögött rejlő mélyebb, misztikus értelemre rá kellett volna mutatni. Nem tételezhető fel, hogy a középiskolából kikerülő egyetemi hallgató, (de a felnőtt, „tanult” emberek legnagyobb része sem!) annyi bibliai ismerettel rendelkeznek, hogy helyesen értsék és értelmezzék a *Bibliának* ezt a főszege énekét. Meg kellett volna mondani, hogy a legáltalánosabb felfogás szerint az ének a zsidó házasságkötési szertartás, a nászshét egyes mozzanatait tárja elénk; hogy a menyasszony és a vőlegény dialógusait megmetszik a jeruzsálemi leányok, a nép szerepe; hogy itt egész eseményorozatról van szó és szerelmi énekek sorozatáról. A vőlegény (az *Ének* hol királynak, hol Salamonnak nevezi) és a menyasszony (Sulamit, akit vonatkozásba hoznak Sunamittal, aki Dávid és Salamon történetében szerepel) szájába adott énekeket nem ők adták elő, hanem hallgatták. A hagyomány Salamonnak tulajdonította az éneket, ezért szerepel ő a könyv címében. (Az is közölni lehetett volna, hogy a zsidó tudósok magyarázata szerint az *Ének* az Isten és Izrael közötti szeretet allegorikus kifejezése; a régi egyházi szerzők szerint viszont Krisztusnak az Egyházzal kötött misztikus házasságát kifejező allegória.)

A szövegek megértését szolgálják a lábjegyzetek szó- és olykor tárgyi magyarázatai. Mint a szövegkiadványokban általában lenni szokott, a jelen esetben is helyenként tapasztaljuk és hiányoljuk az egyöntetűséget és a teljességet. Egyes esetekben könnyen azonosítható szóalakat ismételt magyarázat a sajtó alá rendező. Mások — bár az ilyen megítélés mindig szubjektív — érthetetlen vagy nehezen értelmezhető szót nem jegyzetel. Példákat

a fentebb említett *Énekek Énekéből* vehetünk. A jegyzetben olvashatjuk, hogy a házaknak *héjazatja* am. azok *teteje*; „ablakon néz és rostélyon *kakucsol*” am. *kukucskál*. De nem tudjuk meg, mit jelent „*Cédárnak hajloki*”, (=arábiai pusztai törzsi!); „*Kevésé, hogy elmúltam volna*” (= *elhagytam* volna); „*füstnek vesszeje*” (= *füstoszlop*); „*ü töre ün-nen farán*” (= *az oldalán*); „nyakadnak egyik *hajába*” (= *láncocskájával*); „*fisztulát és cinnamomost*” (= illatos nád és fahéj); „*ü torka édességes*” (= *szája*) stb. A 11. szám alatt tévesen értelmezi a *bomboztiak* szót. Helyesen: *bimbóztak, kirügyeztek*. Máshol több ízben nem magyarázza az *ezenne* (= *annyi*) szót, de mélyhangú párját: *azannyat* igen (pl. a 353. oldalon). Némileg zavaró, hogy a szövegekben több helyen a szavak felett zárójelbe tett indexszám található. Részben tervbe veti, de elhagyott szömagyarázatokat jelölhetnek, részben sajtóhibáknak tekinthetők, véletlenül benne maradtak a kiadványban. (Egyébként kevés más sajtóhiba maradt a kötetben, bár van ilyenre is példa, mint a *Szent Ferenc legendában* a 353. oldalon *váráranak* – *várasának*, a 354-en *megévtén* – *megéértvén*, 355-en *leterjleszté* – *leterjeszté* helyett. Valamennyi az ártírt szövegben!)

Aprólékoskodó észrevételeink mit sem csökkentenek ennek az elsősorban egyetemi tankönyvnek szánt antológiának az értékén. A kiadvány nagyon hasznosan támogathatja a magyar szakos hallgatók oktatását. Benne megtalálják a középkori magyar irodalom minden fontos emlékének szövegét. Megértésükhöz a jegyzetapparátus általában kellő fellvilágosítással szolgál, sőt ugyanazon szövegek különböző fordításainak, illetőleg másolatainak párhuzamos közlésével megismerkedhetnek a szöveg-összehasonlítás módszereivel is. Felkészíti őket a tudományos kiadások önálló használatára. Kétséges azonban, a középiskolákból magukkal hozott ismeretanyag mennyisége egyelőre elegendő-e a szöveggyűjteményben nyújtottak befogadására. De ez már nem a szöveget válogató és kommentáló Madas Edit kitűnő munkájától függ.

VARGA IMRE

Erdész Ádám: Tervező, kutató, tanító. Haiman György munkásságáról. (Kner Nyomdaipari Múzeum füzetei 24.) Békéscsaba–Gyomaendrőd, 1992, 140 p.

Kétkedve vettük kezünkbe a könyvet: vajon tud-e a nagyszámú nyilatkozat, kritika, vallomás,

értékelés és önértékelés után újat mondani Haiman György? Tudott. És ez elsősorban a célirányos kérdéseknek köszönhető, melyek szigorúan a tárgynál tartották az interjúalanyt, nem engedték elkalandozni, vakvágányra szaladni.

Huszadik századi könyvkiadásunk egyik meghatározója volt a gyomai Kner dinasztia, melynek utolsó élő és alkotó tagja Haiman György, aki nagybátyja, Kner Imre irányításával és atyai támogatásával járta végig a tipográfussá válás görögös útját. Alig múlt huszonnégy éves, amikor a Magyar Bibliophil Társaság egyszerre két munkáját is az év legszebb öt könyve közé sorolta. Ettől kezdve – bár mesterénél jóval kisebb körben tartották számon – neve összefonódott a hazai nyomdászati történetével. A holocaust borzalmait átélve magától értetődő és törvényszerű volt, hogy a családi nyomdát átvegye. Ám 1948 nyarán, előre sejtve a nyomdák államosítását, elfogadta Lengyel Lajosnak – a nyomdák első vezérigazgatójának – meghívását, és attól kezdve, az örökké átszervezés alatt álló könyvkiadás vezetői posztjain tevékenykedett.

Az Iparművészeti Főiskola tipográfiai tanszékének 1948-tól másfél évtizedig volt tanára, s amikor megszüntették a grafikai szakot, meghívták az Eötvös Loránd Tudományegyetemre, ahol könyvesztétikát és könyvtörténetet adott elő. Közben, az 1950-es évek vége felé a könyvtervezéshez is visszatért. Szabad idejében pedig egyre többet foglalkozott a betűművészetével, történetével, s egymás után jelentek meg tanulmányai a szakfolyóiratok hasábjain. A koronát a Misztótfalusi Kis Miklósról írott könyvével, valamint *A nyomtatott betűművészete* c. könyvével tette fel munkásságára.

Haiman György ma is dolgozik. Hitel vallja, hogy a tipográfust mindenben a mérték és az arány kell, hogy vezesse. Ha ezzel élni tud, akkor alkotása nemcsak közvetít, hanem hat is. A könyv elsősorban a közlés szolgálatára, és aki ezt szüntelenül szem előtt tartja, megóvja magát attól, hogy munkája eszközből cellä, különösen pedig öncellá váljék.

A könyv végén 35 oldalas bibliográfia található, mely Haiman György 1932 és 1991 közötti munkásságából válogat, amit csekély munkával teljessé lehetne tenni. Megérné. Persze akkor a bibliográfiák kialakult, szigorú rendjéhez is igazodni kell. Nem lehetnének átfedések, más címszavak alá ismételtlen besorolt tanulmányok, könyvek,

melyekre másodsor csak rövidített címléírásban hivatkozhatnak, és egy laza utalással – „lásd ott”, tudniillik az előzőnél, – kényszerítik a használatot további keresésre. Vitatható az egyes tanulmányok folyóiratunkénti (Acta Litteraria, Békési Élet, Interpressgrafik, Irodalomtörténeti Közlemények, Magyar Grafika, Magyar Könyvszemle, Papír- és Nyomdatechnika) besorolása is. Nyilván az időrendi a helyes. Célszerűbb lett volna az alcímeket főcímmé emelni, hiszen akkor első pillanatra világos lett volna, hogy miről, illetve kiről szól a könyv.

Mindent összevetve azonban dicsőrnünk kell a szerzőt, hogy a Békés megyei Levéltárban található Kner-hagyaték gondozójaként vállalkozott Haiman György megszólaltatására. A Kner Nyomdaipari Múzeum pedig a tőle megszokott szép kiállításban állította elő a kötetet.

KÓHEGYI MIHÁLY

Hitel. I–II. kötet. (Kolozsvár) 1935–1944. Tanulmányok, repertórium. Válogatta, a bevezető tanulmányt írta és a repertóriumot összeállította ZÁHONY Éva. [Bp.] 1991. Bethlen Gábor könyvkiadó. 390, 448 p.

A *Hitel* első száma 1935. január 1-jén jelent meg Kolozsvárott, az erdélyi magyar kisebbség hűszéveseinek szellemi vállalkozásaként. A református Makkai László, aki már egyetemi hallgatóként részt vett Erdély irodalmi és szellemi életében (munkatársa volt az *Erdélyi Helikon*nak, egyik rovatvezetője az *Ellenzék* című napilapnak) és a katolikus Venczel József (a kolozsvári Lyceum Könyvtárának dolgozója, az *Erdélyi Iskola* című katolikus nevelésügyi folyóirat technikai szerkesztője és rovatvezetője) 1934-ben végezte a folyóirat előzetes tervének a kidolgozását. A felekezeti jelleg-től mentes lapnak szociológiai, szociográfiai, statisztikai cikkek közlésével valós önismeretre, falukutatásra, társadalomkutatásra kellett törekednie, továbbá képviselnie kellett az intellektuális városi vonalat, de ugyanakkor tisztázni kellett a parasztság társadalmi szerepét, megteremteni Erdélyben a magyar népi egységet.

A megindult lapot senki sem támogatta, az ifjúságtól összeadott pénzen indult. Munkatársainak többségét valamelyik egyetemen vagy főiskolán tanuló hallgatók alkották, akik kisebbségi réalpolitikát és szociális haladást sürgettek. A félhavonkénti

megjelentetésre tervezett folyóiratból, az első Hittelből hat szám látott napvilágot, az utolsó 1935 júliusában jelent meg. A szerkesztéssel is, de főleg a kiadás problémáival foglalkozó Makkai László ekkor Magyarországra költözött.

Távozása után a lapkiadás jogát Venczel József örökölte, de a megjelentetésre sem anyagi, sem egyéb erők nem álltak rendelkezésére. Állandóan foglalkoztatta azonban a lap újraindításának terve, melynek megvalósítását Németh László és Boldizsár Iván 1935-ben Erdélyben tett utazásukról szóló beszámolóinak megjelenése (Németh László: *Magyarok Romániában a Tanú* 1935-ös 3–4. számában 113–182., Boldizsár Iván: *Erdély második Trianonja a Napkelet* novemberi számában 733–740. nagy mértékben siettetete. Mindkét útirajz tragikusnak ítélte az erdélyi magyar kisebbség politikai, gazdasági, szellemi állapotát, társadalmi szervezetlenségét, képtelennek tartotta azt helytállásra, mivel léleklében passzív és rokkant, szervezetei széthúzóók és tehetetlenek. Az útbeszámolóknak Erdélyben és Magyarországon kellett visszhangja nem kis mértékben sarkallta Venczel Józsefet és a hozzá társult Kéki Bélát (ebben az időben a *Pásztorújsz* szerkesztőjét), hogy az erdélyi kisebbségi közösség megszervezése érdekében újraindítsák a *Hitelt*, mely az egész erdélyi magyarság gazdasági, politikai, társadalmi, szellemi helyzetét a való tényeknek megfelelően feltárja, hogy keressék az utat az elvek és a lehetőségek között.

A negyedévenként megjelenő tudományos igényű folyóiratot négytagú szerkesztőbizottság gondozására bízták: Venczel József a társadalomkutatással, Kéki Béla a kulturális kérdésekkel, Albrecht Dezső (felelős szerkesztőként és kiadóként) a politikával, Vita Sándor szövetkezeti szakértőként a gazdasági kérdésekkel való törődés feladatát kapta. Foglalkozott a folyóirat tudománypolitikával, iskolaüggyel, a magyar–román viszony vizsgálatával, az ún. utódállamokban élő magyar kisebbségek helyzetével, történettudománnyal, irodalommal, művészeti témákkal, mint a zene, képzőművészet, népművészet.

A második *Hitel* első száma 1936-ban jelent meg Albrecht Dezső (*Az építő Erdély* 1. sz. 1–26.), Venczel József (*Metamorphosis Transylvaniae* 1. sz. 73–80.) programadó tanulmányával, melyek éppen úgy, mint az 1939-ig folyamatosan napvilágot látott további számok sok magvas tanulmánya, nemcsak ezeknek az éveknek romániai magyar ki-

sebbsége részére jelöltek utat, hanem fájdalmasan időszerűek és tanulságosak a mai erdélyi magyar kisebbség, sőt a magyarországi jelen társadalom számára is.

Közben a *Hitel* munkatársai mindent megtettek a Tamási Árontól szervezett *Vásárhelyi Találkozó* (1937. október 2–4.) sikeréért, ahol nem a *Hitel* képviselőiként, hanem mint egyének vettek részt, és mind a négy szerkesztő fontos szerepet játszott a kisebbségi magyarság életét érintő kérdéseknek népfrontos szellemben történt megvitatásában.

A *Vásárhelyi Találkozó* után még két éven át jelent meg negyedévenként a második *Hitel*. Majd másfél év kihagyás után látott napvilágot az 1940–41-es 5–6. összevont évfolyam a második bécsi döntés, Észak-Erdély visszacsatolása után. A megváltozott történeti helyzetben a folyóirat élete 1942 áprilisától rendeződött. Havi folyóirat lett, mely 1944 júliusáig állt fenn. Megváltozott tartalommal, részben Magyarországból Kolozsvárra érkezett munkatársakkal. Elmaradtak a társadalomkutatás eredményeit bemutató tanulmányok, előtérbe került a történelem, Erdély és népeinek, kiemelten a román népnek története, Erdély népei egymáshoz való kapcsolatainak vizsgálata.

A Bethlen Gábor Könyvkiadótól megjelentett két kötet a kolozsvári folyóirat (1935–1944) legjelentősebb tanulmányait tartalmazza, általában megjelenésük időrendjében az alábbi csoportosításban. I. Magyar kisebbségi társadalompolitika, II. Gazdaságpolitika – agrárpolitika, III. Művelődéspolitikai, IV. Művészetek, irodalom, V. Társadalomkutatás – társadalomstatisztika – szociográfia, VI. Erdély és népeinek története, VII. A román nép története. A szemelvényeket Albert Tibor rövid *Előszava* és Záhony Éva 51 lapos *Bevezető tanulmánya* előzi meg. Ez utóbbi tájékoztat a romániai magyarság 22 éves kisebbségi sorsáról, annak kezdeti politikai próbálkozásairól, a transzilvánizmus kialakulásáról, társadalomszervező erejéről, majd a kisebbségi sorsba kényszerült első, „idős” nemzedékeket követő nemzedéki váltásról. Megismertet bennünket az erdélyi magyar ifjúság szervezeteivel, mozgalmával (*A Székelyek Kolozsvári Társasága, Erdélyi Fialatok*), az 1934-ben jelentkező házigazdák új szellemi vállalkozásával, a *Hitel* nemzedékének eszméivel, programjával, megvalósítási szándékaival az első, majd a második *Hitel*-ben. Ezzel kapcsolatban tárgyalja a *Hi-*

tel és az *Erdélyi Fialatok* ellentétét, az 1937-es *Vásárhelyi Találkozót*. A *Hitel-vacsorákról* és az *Erdélyi Körről* szóló fejezetek részben már a folyóiratnak az Észak-Erdély visszacsatolását követő rövid időszakbeli történetét nyújtja. Nem különben a *Metamorphosis Transylvaniae* című fejezet. A vezető utolsó lapjain a *Hitel* szerkesztőinek életrajzával ismertet meg bennünket Záhony Éva. Nevezetesen Albrecht Dezső (1908–1976), Kéki Béla (1907–1993), Makkai László (1914–1989), Venczel József (1913–1972), Vita Sándor (1904–) népkért folytatott küzdelmes életéről olvashatunk. A II. kötet végén található repertórium szintén az ő munkája.

Lehetetlen itt a két kötetben napvilágot látott 64 tanulmányt bemutatnunk. Legfeljebb egy-két ma is aktuális, az összmagyarságnak, az új kisebbségi sorban vergődő erdélyi magyarságnak tanulságos, utat mutató dolgozatokra hívhatjuk fel a figyelmet. Ilyenek elsősorban Albrecht Dezső tanulmányai. Ma is ott tartunk, hogy „a kisebbségi kérdés általános európai rendezésének reménye szétfoszott.” „... sokáig közvéleményünk reménységét abba vetette, hogy a Novalis álmodta európai szellemi egység s az ebből folyó jóakarát és megértés közel van a megvalósuláshoz. Az idők megmutatták, hogy az álom túl korai volt. Fájdalmas ebből az álomból a felébredés, hiszen megvalósulása esetén politikai síkon magával hozhatta volna a nemzet-állam: »az egy nép, egy állam, egy kultúra« urolmának a hanyatlását és megteremthette volna az objektív államot, melyben a nemzet és az állam fogalma egymástól elválik. Az európai helyzet alakulása azonban az ellenkező utat mutatja. Joggal merül fel tehát a kisebbségekben a félelem, hogy a nemzetállam gondolatának uralomra jutása egyben saját nemzeti létük megsemmisítését jelenti”. (*A második kör*. I. köt. 73–81). Nem ez a félelem tölti-e el ma is az országhatárok spiritalizálódását áhító lelkünket?

A *Hitel* 1937/1. számában a *Transylván Diéta* (I. köt. 82–84) feladatai közt az alábbi követelményeket támasztja: 1. A nemzeti gondolat tisztázása, 2. A nemzeti egység a teljes társadalmi egységen épüljön, 3. Nemzeti programmal azonosult tömeg és olyan vezetőség, amely a nemzeti társadalomban lüktet és dolgozik, és amelynek kiválasztásában csak a szakértelem, a képesség és az arivalóság játszhat szerepet, 4. Az egyházak szerepének, fontosságának és szükségességének elismeré-

se, 5. Egészséges közszellem kialakítása. A nyílt és őszinte kritika megteremtése . . . mely ítéletével sújt mindenkít, aki a közösségi érdek ellen vét stb. Lehet-e idősebb program a ma számára akár Magyarországon, akár Erdélyben?

Nem nekünk szól-e a *Magyar Népközösség* című tanulmány (I. köt. 135–143) fejtegetése? „A kisebbségi kérdés általános európai rendezésének reménye . . . jó pár éve már szétfoszlott. Látható, hogy a kisebbségi kérdés megoldása nem remélhető humanisztikus alapon, . . . a kisebbségi kérdés elsőrendűen politikai kérdés, és mint ilyen, természetesen az erőviszonyok eredője. . . a kisebbségek az államhatalommal, vagy a kisebbséggel bíró államok az illető kisebbségek anyaországaival kötött közvetlen megállapodások és szerződések révén rendezik a kisebbségek helyzetét. . . A kisebbségi kérdés megoldása – az európai jogfejlődés mai helyzetében nem is történhetik eredményesen, csak kétoldali szerződésekkel.”

Bősegesen lehetne idézni Albrecht már említett és a kiadványban olvasható tanulmányából (*Magyar Szövetség*. I. köt. 119–120. *Magyar Népközösség*. I. köt. 135–143) olyan megállapításokat, tanácsokat, gondolatokat, melyeknek nagy hasznát vehetné a mai romániai magyar kisebbség életben maradásáért folytatott keserves küzdelmében. Igaz, nemcsak az ő tanulmányai ilyenek. Különösen az I., a III. és az V. csoportba sorolt cikkekről kellene időszertűsüggük miatt részletesebben szólnunk. Megemlítettük már Venczel József *Metamorphosis Transylvaniae* című cikkét (I. köt. 65–72), melyben a magyar kisebbség közszellemének a valós önismereten nyugvó szükséges változásáról ír. Ugyanő más két tanulmányában, az *Erdélyi kultúrproblémákkal* (I. köt. 259–269), *Művelődéspolitikai tervekkel* (I. köt. 269–277) foglalkozik. Hasonnal mérülhet el az ember Márton Áron *Népművelésünk feladatait* taglaló írásában (I. köt. 278–284) is.

Értelemszerűleg a kiadványnak azokra a tanulmányaira szeretnénk terelni a figyelmet, melyek nemzet-, népmentő tennivalókkal foglalkoznak. Ezért nem említünk itt értékes művelődéstörténeti, művészeti, irodalmi, nyelvészeti, történeti tárgyú dolgozatokat. Az erdélyi kisebbségi magyarság fennmaradását ezeknél inkább szolgálják azok a gondolatok, melyek pl. Nagy András *Egészségpolitikai vázlat* (II. köt. 51–63), Domokos Pál Péter *A moldvai magyarság történeti számadatai*

(II. köt. 81–92), Nagy Ödön *Szörvány és beolvadás* (II. köt. 145–162) tanulmányaiban nyerne megfogalmazást. A kiadványnak leginkább szívbe markoló tanulmánya bizonyára ez az utolsóként említett. A mesterséges beolvasztás mellett évről évre ezrek vesznek el népünkől a természetes beolvadás következtében a románok közé ékelődött szörványterületeken. Ez a magyarság számára sajnálatos fogyatkozás évszázadok óta tart. Így magyartalnodott el a Mezőség, ritkult meg óriási mértékben a magyar lakosság Észak-Erdélyben. (Vö. Makkai László: *Észak-Erdély nemzetiségi viszonyainak kialakulása*. II. kötet 236–252) Sajnálatos, hogy „ma közvéleményüket alig izgatja a szörványkérdés”. Pedig „igazi nemzeti erőpróbánk az, hogy ezt a nemzeti szégyent, a beolvadás folyamatát sikerül-e megállapítanunk vagy legalábbis a természetesre csökkentenünk”.

V. I.

Horvát István és Ferenczy János levelezése. Sajtó alá rend., bev. Soós István. (Magyarországi tudósok levelezése 2.) Bp. MTA Irodalomtudományi Intézet. 309 p.

Horvát István, történész, nyelvész, a 19. század első felének jelentős személyisége, nem vált az utókor kedvencévé. Rendszerint, ha Horvátról van szó, képtelen fantazmagóriáira emlékezünk, arra az eltökélt szándékára, hogy a világ östörténetét magyarokkal, jászokkal, palócokkal, és szittyákkal népesítse be. Az 1830-as években, a reformkor első dinamikus évtizedében Horvát inkább a haladás kerékkötőjének, mintsem előmozdítójának tetszett, és ezt a korszak kíméletlen kritikusa, Bajza József Horvát szemére is hányta. Horvát azon állítására, hogy „Én inkább akarok atyáinkkal hibáznai, mint az újabb tudatlan írőkkel tartani,” Bajza így vágott vissza: „Micsoda gögös, okatlan, fonák, és minden józan ész elleni beszéd. Ha így gondolkodik, akkor miért szerkeszti a Tudományos Gyűjteményt? És temesse el magát öreg föliánsaival, színette kódexei közé, zárja el ablakait hogy újítást ne láthasson.”

Érdekes módon, sok tanítványa, közöttük Eötvös József báró, a lényegét nem Horvát tüzésében látta, hanem minden kétségen felüli hazaszeretében látta, abban, hogy Horvát szívével „melegben szív nem dobogott a hazáért. . . Horvát érdemeit a haza sohasem hálálhatja meg eléggé.”

Horvát István és Ferenczy János levelezése, a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézete kiadásában, valóban a szokványostól eltérő képet nyújt számunkra Horvátról; az előítéleteiben megrögzött, házsártos, maradi és sértődékeny öregúr helyett, a levelezés egy mozgékony, a kor haladó eszmevilágát szomjasan befogadó, érzékeny, de ugyanakkor életvidám fiatalembert varázsol elénk.

Ez az utóbbi ábrázolás természetesen nem teljes új a korszak kutatói számára, hiszen a *Horvát István Mindennapja* cím alatt kiadott, 1805 és 1809 közötti naplójegyzeteiben ez az ifjúkori kép tárul elénk. Ferenczy Jánossal folytatott levelezése részletekben bővelkedő kiegészítése a fiatal Horvát profiljának, és egyúttal rendkívül érdekes korráj. Mind Horvát mind Ferenczy tagjai voltak Fábri Anna találó megfogalmazásában, a „lelked és elhivatott értelmiség” kis csoportjának.

A levelek zöme 1806 és 1809 között íródott, amikor mindkét fiatalember házitanítóskodott — Horvát a Fejér megyei Válban, Ferenczy pedig Pesten. Sok minden kötötte össze őket, többek között szegénységük, állandó anyagi problémáik. „Kérek számláld össze azon egyikét forintokat,” írta Ferenczy Horvátnak 1808-ban, „mellyekkel tartozol nekem — szükségem van reájok!” De valahogy, fiatalságuk, életkedvük, minden új iránti lelkesedésük átsegítette őket anyagi és egyéb gondjaikon.

Mindezt, még viszállyaikat is, áthatotta egymás iránti baráti szeretetük. Korukban még nem volt valamiféle viktoriánus érzelmi visszafogottság vagy aggodalom afelett, hogy kölcsönös szeretetüket valaki félreérthetné. Nincsen tehát hangfogó érzelmeik szabadon áradó kifejezésein. „Emlékezem feledésbe hozni sohasem engedi egymáshoz viseltető szeretetünket,” írta Horvát Ferenczynek 1806-ban, majd ugyanő ez évnek egy későbbi levelében így búcsúzott el barátjától; „Élj boldogul és szeress!”

Ez a szeretet nem volt formáság a részükről, hiszen minden gondjukat, bajukat, örömeiket és gondolataikat megosztották egymással. Mókázás és egymás ugratása leveleiknek jó részét teszi kedélyessé. Horvát így címezte meg egyik 1807-ben írott levelét: „Ferenczy Jánosának Horvát István vig órákat és szép leányokat!” És ugyancsak Horvát írt arról hogy kedvesénél fognak majd eszé-

be jutni „a legfenekesebb orthographiai Principiumok, midőn heves tsókai Félístenné teendének”.

A tréfálközás csak enyhítette időnként, de nem küszöbölte ki vagy semlegesítette komoly aggodalmukat és törődésüket nemzeti és értelmiségi problémák irányában. Elsősorban a magyar nyelv és nyelvújítás kérdései foglalkoztatták mindketőjüket. Egyik legkorábbi levelében Ferenczy ezt írja Horvátnak, „Róllad tudom, hogy Nyelvünkben munkáلكodol. . . Miglen nemzeteket hódító Árpád fiainak nyelvök főn léssen, élsz te, és neved ezeknek halhatatlan tetteikkel együtt az örök setétségbe el nem merülhet.” Hogy mennyire szívükön viselték a magyar nyelv sorsát, azt egy másik idézet tudná alátámasztani, ugyancsak Ferenczytól, 1806-ból: „Isötörtökön a Korona őrző Bátjánál ebédöltünk. Nagy magyar lelket vártam én itten — árnyéka sem volt! Frantzia hangokon, német morgásokon bosszantják itt a magyar füleket. . . Nézd az otsmán gyávaságot, mennyire hanyatlík. Mikor térünk józan észre, magyarok!”

A nyelvújítási mozgalmat leginkább egy darázs-fészekhez lehetne hasonlítani, ahol a fenyegető fulánkok egymás felé meregetése számított szabványnak. Mind Horvát mind Ferenczy Révai Miklós hű tanítványai voltak; Révai barátait saját barátainak tekintették, Révai ellenségeit viszont gyűlölték. Ha bárki azt gondolná, hogy a jakobinus mozgalom vérbefojtása és az azt követő korszak fullasztó reakciója megbénították a kis számú magyar értelmiséget; ez a levélváltás ennek pontosan az ellenkezőjét bizonyítaná be. A pusztán személyes súrlódásokat majdnem lehetetlen megkülönböztetni a szenvedéllyel átfűtött elvi ellentétektől. A kettő tulajdonképpen egybefonódik. 1806-ban Ferenczy így számolt be barátjának a súlyosan beteg Révairól, „A haláltól tsak Versegi miatt fél, oda leszen, úgymond, minden iparkodásom, fáradságom, munkáim félbe szagadnak, Versegi léssen az Ország Grammatikusa!”

A nyelvújítás mellett mindkettőjüket érdeklik a magyar újságírás és a magyar színházi élet kezdetleges próbálkozásai. Két levélben is, az egyik 1806-ban, a másik 1807-ben íródott, Horvát arról panaszkodik, hogy mennyire az elvárt minőség alatti produkál a Kultsár István által szerkesztett *Hazai Tudósítások*. „Nagyot köll gondolni, — írja Horvát —, a Magyar lélekről: meg sértetik az, ha gym gym portékát küldetnek megítélése alá. . . Miért báník Kultsár oly megvetőleg olvasóival, hogy

azoknak minden hiábavalóságokat kész eléjükbe tálni! Kevés tud még íróink közül a Magyar Nemzet méltóságához képest művelkedni. . . Mi édes Jantsim! törjünk ki e buta lelkek közül, s ne igérjünk soha többet a Nemzetnek, mint amit véghez vihettünk.”

Hasonló türelmetlenség fogja el Horvátot a nemzeti színjátszás állapotát vizsgálva: „A magyar játzó társaságnak néhány tagjai Pesten vagynak,” – írja 1807-ben. „A vármegye rajta vagon, hogy lábra állhassanak. Gyáva nemzetbéliek! kik vigazságunkat is idegen nyelven vesszük vissza.”

Az ősi szabadság számukra nem a nemesi kiváltságok védelmével azonos, hiszen Ferenczy megvetéssel ír a „Magyar Verbőztisták”-ról, és Horvát a „jobbágyosság súlyos terhei”-ről oktatja ki neveltjét. Időnként felcsillan valami remény. Horvát 1807-ben úgy véli, hogy „a nemzet régi álmából fölébredni látszik.” De a század első évtizedére még nagyon erősen ránehezedik a kilátástalanság érzete. Halljuk ezt Horvátnak egyik 1809-ben írott levelében „Rettegek a jövődőtől. . . nem akarom elnyomatásunkat megérni; de így sem kívánom fönlétünket, mint mostanában vántzorgunk. Tsak az esnék inyem szerént, ha mi Magyarok, innen magunk erejéből józanabb, állandó alkotmányra vergődhetnénk. – Ez illenék egy ditső Nemzethez. Ugy de mi épen illyesre vagyunk alkalmatlanok. . . Félünk, remegünk, búslakodunk: de mind emellet semmi Nagyról sem merünk gondolkodni. Hová lealjasodtunk! . . . Vajha jóra fordulna a sorsunk! Akár ki legyen nem bánom megváltónk, tsak boldogulhassunk.”

Horvát egyéni tragédiája volt, hogy évtizedekkel később, házsártos öregemberként nem tudta és nem akarta sem elhinni, sem megérteni, hogy a körülötte forrongó magyar világ az ő ifjúkori álmait kezdte valóra váltani.

VERMES GÁBOR
(New York)

Vörösmarti Mihály kálvinista predikátor megtérése históriája. S. a. r. JANKOVICS József és NYERGES Judit. A kísérő tanulmányt írta JANKOVICS József. A latin szövegeket ford. és a jegyzeteket írta GERÉBY György. Bp. 1992. Argumentum Kiadó, 344 p.

A Kulturális és Történelmi Emlékeink Feltárása, Nyilvántartása és Kiadása Kutatási Program támogatásával napvilágot látott jelen kiadás sajtó alá

rendezői a szerzői kéziratához (előhelye a Matica Slovenská turócszentmártoni – Martin – könyvtára) visszanyúlva, és azt a MTAK kéziratárában őrzött ajánlólevelekkel kiegészítve, minden igényt kielégítő jegyzetapparátussal felszerelve jelentették meg a 17. század elején a kálvinista körökben nagy megrökönyödést, a katolikus ellenreformáció berkeiben bátorítást és örömet keltő áttérésről számot adó izgalmas önvallomást, Vörösmarti Mihály *Megtéréseinek históriáját*.

Vörösmarti megtérése történetének most első ízben napvilágot látott, „a debreceni bírónak, esküdtivel és az egész város népének” szóló ajánlását Pozsonyban 1643. március 21-ről datálta. De *Az olvasónak* szóló ajánlás szerint históriájának kibocsátására már az „1628. esztendőben is magát reágondolta vala, noha szándékát meg félbehagyta”. A többszöri javítás,iegészítés nyoma látható a kéziraton. A mű „valószínűleg 1610 és 1634 között készült-formálódott”, írja Jankovics József, aki jó meglátással állapítja meg, hogy bár Vörösmarti 1610. augusztus 15-én nyilvánította ki „a régi hitre maga adását” (I. könyve nyolcadik fejezetét!), már 1604–1605 táján „kimondta vallása és önmaga felett az ítéletet”, és a művében leírt összecsapások, viták „gyakorlatilag *post festa*” folytak, „ő már elszánt lélekkel, döntés után lépett a pástra”, miután az 1604-es nyitrai fogságában megismerkedett Bellarmini *Disputationes* című munkájának érveivel és elveivel.

Kálvinista vallásának igazsága felől azonban komoly kételyei támadtak már debreceni tanulóévei folyamán, Taraczk János magister egyháztörténeti kurzusain. A kereszténység régi évszázadainak számos csodái, a szentek tisztelete „és több ezekhez hasonló dolgoknak hallása újjította s öregbítette szívembe való szándékomat, és reájok képest gondoltam: De mint lehet ez? Igaz keresztényekről szól, akiket nevez, szenteknek mondja, . . . Mint fér azért e kettő öszve: igaz keresztények és szentek voltak. És pápisták voltak? Vagy pedig: ez ha jól esik, a mi dolgunk úgy rosszul lészen. Mi bizony úgy tévelygők, eretnekek létszünk.” (Első rész. *Vallásomba megakadásomról*: 19–20.)

„Vallása igazsága vizsgálására felindító ok”-ra mégis csak jópár évvel később, 1604-i nyitrai fogságában akadt. Ekkor töprengett el azon, hogy az „Istentől küldetés csudatételekkel tétetik bizonyossá”, „Luthernek és Calvinusnak az ő vallásokat Isten sem jelentötte, sem őket nem küldöt-

te”, „az ő vallásokat csak magoktól gondolták s eretnekség”. Helyesen látja Ipolyi Arnold, hogy Vörösmarti Nyitrán léleekben *megért*, de *áttérésről* még nem lehet szó (*Veresmarti Mihály XVII. századi magyar író élete és munkái*. Bp. 1875. 134.) Nem akarta elhirtelenkedni a dolgot. Ha kételyeinek fenti megfogalmazásai nem azok keletkezésével egyidejűek, hanem évekkel később, munkájának ismételt, végleges formába öntésekor nyertek is kifejezést, el kell hinnünk, hogy éveket töltött igazságkereséssel, nyugtalanító lelki tusakodással, vajon Luther, Kálvin vallása igaz hit-e, az egyedüli, amely által üdvözülni lehet. Nyilvánvaló, hogy a barsi és komjáti zsinat vitatkozásainak, a delegátusokkal való tárgyalások leírásainak, a superintendenshez intézett leveleknek stb. egykorú leírásában nem kételkedhetünk, de az egész mű megszerkesztése, szelleme azt mutatja, hogy megírásával és megjelentetésével az volt a célja, hogy megtérésének igazolásán kívül másokat is hasonló cselekedetre bírjon. Ezt nem csupán könyvének utolsó, tizedik része (*Mit kívánjak még a prédikátorokul?*) mutatja, hanem az egész könyv felépítése. Hogy alig beszél a kor külső történeti eseményeiről, keveset mond saját életéről, leírásában a hitvitákról állandóan visszatérő gondolatkörben mozog, ismételtlen vitatársainak válaszait; tétovázásnak, csavargásnak, cigánkodásnak, hazugságnak bélyegzett disputáló módszerüket, a felvetett kérdéseket megoldani nem tudván, mellébeszélésüket, csúrés-csavarásukat, kételyei elosztásában őt ismételten tapasztalt cserbenhagyásukat, nemegyszer életét is veszélyeztető ellenségeskedésüket. Ez jelenti Vörösmarti írásának egyik fő teherterhelését. Mert „jóllehet, élénk stílusban, nagy láttató erővel, szellemes képekkel, élvezetes ironiával, remek dialógusokkal képes hangulatot és légkört megidézni, a jellemeket egy-egy gesztusuk találó rajza révén életre kelteni, a hosszú vitaleírások – főleg azok nemritkán lényegtelen külsőségségeinek végletes részletezése – elnehezítik, elszűkítik szövegét, szétűlják annak szerkezeti kereteit”, jellemzi őt helyesen a kötet sajtó alá rendezője.

Ezeketől a nehezekektől megtisztítottan 1643-ban a debreceniekhez intézett ajánlásában Vörösmarti eljárásának szemléltetésére, igazolására megismétli az 1612-ben kinyomtatott Lessius-fordításban (*Tanácskozás, melyet kelljen a különböző vallások között választani*. Pozsony 2. kiad.) Homonnai Györgyhöz írott ajánló levelét, mely

megtérése históriájának sallang nélküli tömör ismertetése.

„De minthogy szinte olly nehezen szakadok vala el az elébbeni vallásomtól, mely nehezen válik el a lélek a testtül, nem hirtelenködém, és a magam tetszésén nem akarék járni, hanem a kálvinista superattendensnek és hozzá tartozó prédikátoroknak megíram az én bús lelkemnek nyughatatlanságát. És bizonyos, s a magok vallástétele szerént is igazságos módokat adván elő, melyek szerént én az köztünk való beszédet kívánám, hat fundamentum kérdést támaszték elejökbe, melyekben nékem nehézségem volt. Láttam is, hogy ha azokból jó módjával ki nem fejtözhetünk, semmiképpen vallásunk igaz keresztyén hit nem lehet; és nagy sok esedezésökkel kértem őket, hogy azokba való kételkedésimbe engemet megigazítsanak, lelki sebömből meggyógyítsanak, megjelentvén azt is, hogy én nem vöröngő és egymást szóval hányó vetekedést vadászok, hanem orvosságot, atyafiúi és szilid igazítást s oktatást kívánok. Ígérék, de ígéretjüket soha nem teljesíték. Úgy Vagygon, hogy el-végre, leveleimbe való sok untatásim után kezdének zsinatokat tenni, de soha semmi nagyobb ellenek nem volt, minthogy azokba való illetlen beszédekert megírtam, és orcájokra tértöttem, nagy sok feddésekkel is rongálván ártatlan fejemet, hogy azoknak megírásával szégyenítöttem és kisebbítöttem volna őket.

Elsőben azért mind az énvelem való sok viszákodások, tétovázások fortélyozások és kiáltozások, s mind a magok között való háborgások után végre más zsinatra halaszták a dolgot. Annakutána más zsinatba meg az előbbenihöz hasonló magok viselése után el-későre hármat, főcket rendelének közülök, kik énvelem a dolgot zsinat nevével végbevinnék. De ezek is, szömbekelvén vélök . . . híváság és heábváló beszédűeknek találtatának. Harmadik zsinatba felosztották közöttök az ellenvetéseket, és a superattendens ígéretet tén levelébe, hogy írásokba ugyan megfelelenek, . . . De ebben is, untatásomra is ugyan semmi nem kele, hanem el-végre, nyegyedik zsinatba, a dolgot velem végbevitelre rendeltetett prédikátoroknak egyikét, ki közöttök leginkább akarja vala a dolgot, választották Nagyszombatba (ahová nem kicsin jelekből vett tölök való félrlömből béköltöztem vala), hogy az ott való kálvinista gyülekezetöt az én példamból vehető botránkozás ellen predikálván, tanítaná. Kinek bėjöveteli megtértvén, azon is mindjárt rajta

lévék, és mikor beszéddel sürgetném, azt mondá, hogy nem tudnak velem mit cselekedni, mert soha oly erős varrást nem tehetnek, melyet én, hozzáfogván a nagy éles kést, egyszersmind mind fel nem metszenék. . . sokat csudálkozván, mondek: Olyan hejábavaló dolgoknak, aminémüket még ez ideig mondottatok, ugyan s ki adhatna helyt? De mindazáltal nem még azokat is nem vetöttem csak egyáltalában meg, hanem okát adtam s irtam is, miért nem lehetnek semmiképpen igazak, a miért nem mutatjatok meg, hogy az én mondásim inkább erőtlenek, a tiéitek pedig erejében maradnak? . . . Immár te mit gondolsz véle, ha mi szerdékel megelégszünk is, a mi lelkünk ha megnyugszik rajta, teneked mi ellened benne? Te lássad! S ez lén legutolsó feleletek.” (11–12.)

Ezért adta magát a „régii hitre”, a pápista vallásra 1610 Nagyboldogasszony napján; „meggyónván, communicálván és professiót tévén, teljességel ellene mondek a kálvinista tévelygésnek, melybe merő tudatlanságból, születésemtől fogva harmincnyóc esztendeig hevertem vala.” (206.)

Vörösmarti Mihály *Megérése históriáját*, a magyar barokk irodalom egyik első jelentős alkotását immár teljes szövegében veheti kezébe az olvasó. Ipolyi Arnold múlt századi kiadásával szemben a kiadvány tartalmazza a közelmúltig elveszettnek hitt ajánlások hiteles szövegét, a marginálisokat, melyek át- meg átszövik Vörösmarti művét, és bepillantást engednek az író alkotómunkájába, megértetik a rejtett szövegösszefüggéseket, megkönnyítik a távoli szövegrészek egymáshoz kapcsolását. Vörösmarti lapszéli utalásai felfedik az elhallgatott nevek és eseménymozzanatok bonyolult összefüggéseit. A kiadvány az eredeti utalásokon kívül a kézirat lapszámaira vonatkozó hivatkozások mellett mindig pontosan közli a megfelelő helyek kötetlapszámait. A sajtó alá rendezők számos egyéb kiegészítéssel, nyelvi és tárgyi magyarázattal, a latin szövegek fordításával (ez utóbbi Gereby György munkája!) teszik a mai olvasó számára érthetővé ezt az egyébként igen nehéz műfajú olvasmányt.

VARGA IMRE

Trideset godina Instituta za književnost i umetnost. (1962–1992). Bibliografija izdanja. (1962–1992). Beograd, 1992. Institut za književnost i umetnost, 62 p; Marija CINDORI-

ŠINKOVIĆ: **Letopis kulturnog života 1904–1907.** Politika. Pravda. Beograd, 1992. Matica srpska–Institut za književnost i umetnost, 486 p.

Két, a magyar tudós közvéleményt is érdekelhető bibliográfia jelzi, hogy a fegyverek között sem hallgatnak a műzsák, legalábbis a művelődéstörténeté nem. Az első bibliográfia a Szerb Tudományos Akadémia Irodalomtudományi és Művészeti Intézete kiadványainak jegyzékét adja, az Intézet fennállásának 30. évfordulója alkalmából. A kiadványból kitetszik, hogy nemcsak a szó szoros értelmében vett irodalomtörténeti feladatok ellátására vállalkozott az Intézet, hanem céljaul tűzte ki a kortárs irodalomelméleti irányzatok, az összehasonlító irodalomtudomány, azon belül súllyal: a kapcsolattörténet tanulmányozását; szöveggyűjtemények segítségével mutatja be a szerb irodalmi gondolkodás (criticism) histórikumát, olykor a néprajz területére is átrándulnak a kutatók; könyvészeti vállalkozások meg kíváltképpen az intézeti „tervmunkák” közé tartoznak. Jóllehet a hangsúly (a kötetekből kitetszően) a szerb irodalomtörténet feltárásán van, a világirodalmi kitekintések száma sem mondható csekélynek – angol, olasz, orosz irodalomtörténeti tárgyú monográfiák jelentek meg az Intézet kiadásában. A meghívott magyar szerzők különféle gyűjteményes kötetekben közölték írásaikat (Szabolcsi Miklós és Horváth Lukács Borbála elméleti jellegű értekezésekkel szerepelnek, Fried István a szerb–magyar kapcsolatok egy problémáját tárgyalja; Vujda György Mihály komparatistikai tanulmányt publikált). Az Intézet nemzetközi kapcsolatai igen jelentősek (voltak?); s az első évtizedekben számottevőnek volt mondható a jugoszláviai kitekintés: míg az intézet első gyűjteményes kötetét Ivo Andrićnak szentelték, a második nagy gyűjteményes vállalkozás a Krležáról szóló értekezések kiadása. Még 1985-ben is egy kötetben publikáltak műfajelméleti értekezéseket horvát és szerb tudósok. Legalább bibliográfia őrzi az együttműködés emlékét.

A második bemutatandó kötet két 1904-ben indult lap, a *Politika* és a *Pravda* kulturális anyagának bibliográfiájával szolgál. Az évenkénti bontás mellett az alábbi rovatokban tárja föl a gyűjtő, sajtó alá rendező Cindori Mária az anyagot: kulturális és irodalmi élet, irodalom, fordított irodalom, színház, képzőművészet, zene.

A két belgrádi lap kulturális rovatának magyar anyaga igen jelentősnek mondható; az adatok ed-

dig a magyar szakirodalomban ismeretlenek voltak. Petőfi Sándor öt tételben szerepel, műveiből vett idézetek, versfordítás (*Első szerepem*), Anton Aškerc (szlovén költő) *Petőfi emlékműve előtt* című verse, továbbá egy kisebb tanulmány, amely az ukrán Sevcsenko költői párhuzamait Petőfi és Burns lírájában véli fölfedezni. Gárdonyi Géza két novella fordítással van jelen a lapok hasábjain, Mikszáth Kálmán négygel meg egy róla szóló írással. Helldai Jenő két közleménnyel van jelen, Jókairól ez időben egyetlen írás szól. A szerb színjátszás kezdeteinél jelen lévő, szerb tárgyú színművet író színművész Balog Istvánt egy szerb szerző magyarul közölt cikkének fordításával mutatják be, míg 1906-ban Belgrádban előadják – erről is tudósítanak – Obernyik Károly szerb tárgyú darabját, a *Brankovics Györgyöt*, Jovan Djordjević átdolgozásában és Milorad Gavrilović rendezésében. A budapesti Nemzeti Színház 1906-os belgrádi vendégjátékáról éppen úgy cikk emlékezik meg, mint egy magyar újságíró delegáció szintén 1906-os belgrádi látogatásáról. Cikk mutatja be a Szépművészeti Múzeum *Magyar Grafika. 1800–1900* című kiállítását 1907-ben, és sűrűn fordulnak elő beszámolók magyar muzikusok belgrádi hangversenyeiről.

Liszt Ferenc neve három tételben bukkan föl, az egyik a magyar Liszt-szobor felállításának terveiről szól. Nem kerüli el a belgrádi újságírók figyelmét a magyar operett sem, a színészek közül Pálmay Ilka és Fedák Sári kerül a lapok hasábjaira.

A név- és tárgymutatóval gazdagított bibliográfia a szerb kulturális sajtó egy részéről ad megbízható képet, s egyben a század első évtizedének szerb kulturális érdeklődéséről is. Mint az előszóból megtudhatjuk, ez a kiadvány része az Intézet egy projektumának, amelynek tárgya a szerb irodalmi periodikumok története. Nyilván az anyag bősége miatt az első lépésben a bibliográfiai felmérést kell elvégezni, csak ez után következhet az anyag valamilyen szempontú feldolgozása. Annyi bizonyos, hogy magyar szempontból is hasznos ez a munka, hiszen a magyar kutató által eddig még nem forgatott sajtótermékekből fordítások, híradások bukkannak föl irodalmunkról, művelődésünkről. Ezen keresztül kultúránkkal kapcsolatos szomszéd-népi reagálásokra derülhet fény, de profitálhat belőle több kritikai kiadás is.

Örvendetes, hogy 1992-re több kiadvánnyal gazdagodott a szerb irodalomtudomány és művelődéstörténet. Csak remélni lehet, hogy a nehéz és

mind jobban nehezülő helyzetben továbbra is lesz mód a megkezdett vállalkozások folytatására.

FRIED ISTVÁN

Europäische Einbandkunst aus sechs Jahrhunderten. Beispiele aus der Bibliothek Otto Schäfer, Schweinfurt. (Bearb. von Manfred von ARNIM). [Ausstellungskatalog.] Schweinfurt, 1992. 494 p. 219 színes tábla.

A Bibliothek Otto Schäfer 1951-ben jött létre mint magángyűjtemény, majd alapítvány keretében (Dr.-Otto-Schäfer-Stiftung) nyilvánossá lett 1991-ben, s ekkor az alapítási procedura végére egy kiállítással tettek pontot Kreis und Kugel címmel, lévén a Schäfer-család golyóscsapágy gyáros. Korábban már a könyvtár anyagáról egy kötkötetes mintaszerű katalógus (Katalog der Bibliothek Otto Schäfer) jelent meg, ugyancsak Manfred von Arnim munkájaként (1984). A Schweinfurti Otto Schäfer könyvtár a közelmúltban ismét egy nagy-szerű kiállítással örvendeztette meg a könyvszerető közönséget: 1992. október 11-től 1993. március 28-ig kiállításon mutatták be a gyűjtemény legérdekesebb kötéseit hat évszázadból, 1407/08-tól 1986-ig. A kiállítási katalógus kicsit filozófikus hangvételű bevezetőjében von Arnim számba veszi a kiállítás megvalósulásának belső feltételeit, melyek itt kedvezőek voltak: a könyvtár anyaga, ennek kutatási és feldolgozási lehetőségei, a nagy-szerű segédkönyvtár, egy kötésekről készült fotó-vagy levonat-archívum, s az 1991-es átépítéskor kialakított kiállítóterem. A külső feltétel maga az ember, az olvasó, a használó, a könyvkölcsönző, -vásárló, -gyűjtő, sőt a (kiállítást) látogató ember, és viszonyulása a könyvhöz, s annak kötéséhez. "Micsoda idők voltak azok, midőn az ember nemcsak azt mondhatta: 'az orvosom' vagy 'a szabóm', hanem azt is, 'a könyvkötőm'" – idézi Kempowskit von Arnim. De hányan mondhatták ezt el? Tényleg az a kor volt a jobb? Mégiscsak ma vesznek többen könyvet(?). Viszont micsoda különbség van egy kézművesipari és egy gépi kötés között! Ma hiányoznak a megbízók, az igazi bibliofilek, és kevés a könyvkötőművész, s egyik a másik hiányát fokozza. Von Arnim úgy látja, hogy Németországban merészség kötéskiállítást rendezni (és Magyarországon?), nem így Franciáországban, ahol 1947 óta a könyvkötő-egyesület rendszeresen szervez kiállításokat (La reliure originale). Ott ma is gyakran

jelennek meg könyvek brossúrkötésben, hogy lehetőség legyen egyedi kötést csináltatni.

A gyűjtési szándék középpontjában a francia művészi kötések álltak. Franciaország a 16. század dereka óta a mai napig vezet e téren. Mindez kiderül a katalógusból is: a 219 számozott tétel közül 86 francia. Őt Grolier-kötésük van. (Magyarországon egy sincs.) Viszont nincs egyetlen magyar kötés sem ebben a katalógusban. Ez talán összefügg az alapítási évvel (1951) és a vasfüggönnyel ... Adva voltak (és vannak) a piaci lehetőségek. A katalógus egyébként, amely alcímében azt jelzi, hogy a bemutatott kötések példák az Otto Schäfer könyvtár állományából, nagyon tudatos és megfontolt gyűjtést tükröz. Érdekes a századok szerinti megoszlás: a 16., 18. és 19. századból nagyjából ötven-ötven, a 15., 17. és 20. századból kb. húsz-húsz kötetet válogattak. Már ez önmagában jellemezheti a kötetéstörténet fontosabb korszakait. Említésre méltó, hogy a 20. század művészi kötéseinél milyen fontos szerepet játszanak a női könyvkötők (205, 218, 213, 215, 219). Ez egyébként Magyarországon is így volt.

E katalógusnak két célja van: a könyvszerzői szakembereket szolgálni és az érdeklődő laikus látogatókat kalauzolni. Ezért von Arnim nemcsak luxus kötések válogatott össze, hanem – hogy e hat évszázad kötetéstörténetét minél teljesebben illusztrálja – egyszerűbb pergamen (pl. 15, 88 b) és papírkötések különféle típusait is közli (17, 82, 104–105). Ugyanakkor törekedett arra, hogy bevezessen a kötésmeghatározásba, érzékeltesse a datálás és lokalizálás lehetőségeit, bemutassa a könyvkötőt vagy könyvkötő-dinasztiát és a tulajdonos(oka)t. A legtöbb esetben végigkövethető a könyv provenienciája. A tételek leírásánál a szerzőt általános művelődéstörténeti szempontok is vezették. A katalógus, amely annál jóval több, tudományos igényeknek is megfelel. Nemcsak kötetéstörténetet ad, hanem a könyvkötés legfontosabb technikai szempontjaira is figyelmet fordít. Kiválóan alkalmas oktatásra! A bevezetést követően alig öt oldalon bravúrosan foglalja össze az európai kötetéstörténetet úgy, hogy a csillaggal jelölt tétel-szám alatt megmagyarázza az egyes stílusokat (pl. welsch: *42, fanfare: *65, semé: *76, legyező-stílus: *85, art deco: *202), a kötésfajtát (pl. csuklyás: *27, ikerkötés: *79, ötvöskötés: *95), a díszítő technikát és díszítő szerszámokat (pl. börmetszés: *1, bélyegző: *2, görgető: *10, lemez: *22, kámeó-dísz:

*30, bőrhozaik: *98). Minden tétel két egymással szemben lévő oldalt foglal el. Az egyikben van a szöveg: legfölül címként a kötés megnevezése, alatta a könyv legfontosabb bibliográfiai adatai, számozott példányú kiadás esetében az adott könyv sorszáma, majd következik dőlt betűvel szedve a kötés nagyon szakszerű tömör leírása a pontos mérettel. A "főszöveg" tartalmazza a történeti tudnivalókat, hogy ki volt az első tulajdonos (pl. MacCarthy-Reagh: 128), vagy megbízó (pl. Fuggerék: 41, 61, 73), olykor a szerzőről fontos adatokat, másutt a könyvkötő pályafutását (pl. A.M. Padeloup: 101, Lukas Weischner: 60), vagy egy-egy neves könyvgyűjtemény pár szavas történetét (pl. Oettingen-Wallerstein: 42, Ottheinrich, a későbbi Palatina, Wolfenbüttel: 60), másutt egy korszak népszerű kötetstípusát, pl. almanachok számára méret szerinti(!) szőtt selyemkötések történetét (148 a-c). – Közbevetőleg itt meg kell jegyezni, hogy e tételszám betűjelei három kötetet jelentenek három képpel, vagy a 129. tételszámon nyolc kötés képével. Manfred von Arnim ebben is többet nyújt annál, mint amit ígér, hiszen nem is 219, hanem valójában 272 kötetet mutat be katalógusában. – Ezután következik a könyv provenienciája, végül a legszükségesebb irodalmi hivatkozások.

A szöveggel szemben lévő oldalon láthatjuk a kötés nagyszerű felvételét. Az ábra elhelyezésére nagy gondot fordított a szerző. Például a 44. tétel esetében az elő- és háttábla is fontos, s elfért volna a kötés eredeti méretben, ha haránt fektetik, de hogy ne kelljen a katalógust forgatni, inkább kicsinyítve közlik a képet. Viszont a 22. szám alá sorolt kötés "keresztben" fekszik, mert így jobban láthatók a kötetstáblát díszítő lemezek. A XVIII. oldalon van a használati útmutató, mely a tartalomjegyzéket is helyettesíti. A kötések nagyjából és lehetőség szerint időrendben következnek, s a lap alján számozva vannak. Itt oldalszámozás nincs, a 219. tétel után a regiszterek a 465. oldalon kezdődnek. Az első index a kiállított kötések jegyzéke, ezt követi a név szerint ismert könyvkötők, aranyozók és műhelyek listája, majd a kötések készítői szerinti csoportosítás (12 országból valók a kiállításon bemutatott könyvkötések). Hasznos a korábbi tulajdonosokat lajstromozó index éppúgy, mint a kötet borító kéziratok és nyomtatványok. Következik a rövidítve idézett szakirodalom jegyzéke, majd egy tárgyszó index. A kötet végén könyvkötői szak kifejezések és fogalmak glosszáriuma található.

Hogy milyen lehetett maga a kiállítás, melyet a recenzens sajnos nem láthatott? Pompás. Von Arnim a bevezetőben szellemesen jegyzi meg, hogy katalógusa "kézi"-könyvként nem szolgálhatott, lévén nehéz fóliás (320 x 220 mm), de ezt a "nehézséget" úgy küszöbölték ki, hogy a vitrineknél állványokra helyezték a katalógus megfelelő oldalainak másolatát, így a látogató nyomban kielégíthette információs igényét. A kiállításon egyébként a látogatókat egy igen jó, nagyon informatív, leporelló formájú kalauz (Kurzführer) is segítette. A könyv három dimenziójú, a katalógus képei pe-

dig síkbeliek. A kiállítás látogatói láthatták azokat a poncolt vagy festett metszéseket, amelyeket a szerző kiemel bevezetőjében (XV. p.: 29, 41–43, 52–54 stb.), de a metszés egyik képen sem látszik, mert a kötéstábla fontosabb. Viszont a 64-esnél a metszés a főszereplő. Vigaszunk, hogy a katalógus megmarad, ha a kiállítást lebontották is. Az Otto Schäfer könyvtárba pedig el lehet menni és megnézni a könyveket kívül-belül. Aki teheti, ne kerülje el Schweinfurtot, ha Németországban jár.

ROZSONDAI MARIANNE

A kiadásért felel az Argumentum Kiadó igazgatója
Szedte az Argumentum Kft
Számítógépes szerkesztés: Köves Gabriella
Műszaki szerkesztő: Pongrácz Tamásné
Megjelent 11,08 A/5 ív terjedelemben
Nyomta az Argumentum Kiadó nyomdatüzeme
Felelős vezető: Kalászdi András

TARTALOM

<i>Madas Edit</i> : A legkorábbi magyarországi használatú tematikus beszédgyűjtemény	249
<i>Erdő Péter</i> : Az esztergomi szinodális könyv	263
<i>Berecz Ágnes</i> : A kései janzenizmus és hatása Magyarországon	279
<i>Kádár Judit</i> : Kossuth-cikkek két brit hetilapban	292
<i>Wix Györgyné</i> : A szerzetesi könyvtárak sorsa	306

KÖZLEMÉNYEK

<i>Borsa Gedeon</i> : Egy feltehetően soha el nem készült hazai misekönyv emléke	325
<i>Gömöri György</i> : Újfalvi Imre verse egy wittenbergi kiadványban	330
<i>Ojtozi Eszter</i> : Egy Erasmus-kötet Sinai Miklós könyvtárából	332
<i>Kriedemann, Theresa</i> : Ifjabb Ács Mihály Bártfán	333
<i>Fehér Katalin</i> : Nevelési tárgyú egyházi beszédek a 18. század végén	337
<i>Kókay György</i> : A 18. századi magyarországi sajtó és a nyelvkérdés	339
<i>Holló Szilvia</i> : Ifjúsági könyvek egy pesti polgárcsalád házikönyvtárából (1840–1913)	342

FIGYELŐ

<i>Kókay György</i> : Kéki Béla	347
<i>Fenyő István</i> : A magyar irodalomtörténet bibliográfiája c. sorozat újabb kötetei	347
<i>Nemes Erzsébet</i> : A Szentendrei Görögkeleti Szerb Püspöki Könyvtár	353

SZEMLE

Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalom történetéhez. Középkor (1000–1530). Szerk. Madas Edit. (<i>Varga Imre</i>)	357
Erdész Ádám: Tervező, kutató, tanító. Haiman György munkásságáról. Békéscsaba–Gyomaendrőd, 1992. (<i>Kőhegyi Mihály</i>)	359
Hitel. I–II. kötet. Kolozsvár 1935–1944. Tanulmányok, repertórium. Vál. bev. összeáll.: Záhony Éva. Bp. 1991. (<i>V.I.</i>)	360
Horvát István és Ferenczy János levelezése. S. a. r. és bev. Soós István. MTA Irodalomtudományi Intézet. (<i>Vermes Gábor</i>)	362
Vörösmarti Mihály kálvinista predikátor megtérése története. S. a. r. Jankovics József és Nyerges Judit. Bp. 1992. (<i>Varga Imre</i>)	364
Trideset godina Instituta za knjizevnost i umetnost. (1962–1992). Bibliografija izdanja. (1962–1992). – Marija Cindori-Šinković: Letopis kulturnog života 1904–1907. Beograd, 1992. (<i>Fried István</i>)	366
Europäische Einbandkunst aus sechs Jahrhunderten. Bearb. von Manfred von Arnim. Schweinfurt, 1992. (<i>Rozsondai Marianne</i>)	367

SOMMAIRE

<i>Madas, Edit</i> : Le recueil de sermons thématique le plus ancien, en usage en Hongrie	249
<i>Erdő, Péter</i> : Le livre synodal d'Esztergom	263
<i>Berecz, Ágnes</i> : Le jansénisme tardif et son influence en Hongrie	279
<i>Kádár, Judit</i> : Des articles de Kossuth dans deux hebdomadaires britanniques	292
<i>Wix, Borbála</i> : La fortune des bibliothèques monastiques	306

CONTRIBUTIONS HISTORIQUES

<i>Borsa, Gedeon</i> : Le souvenir d'un missel hongrois qui ne s'est jamais achevé	325
<i>Gömöri, György</i> : Un poème d'Imre Újfalvi dans une publication de Wittenberg	330
<i>Ojtozi, Eszter</i> : Un volume d'Érasme de la bibliothèque de Miklós Sinai	332
<i>Kriedemann, Theresa</i> : Mihály Ács le jeune à Bártfa	333
<i>Fehér, Katalin</i> : Des sermons ecclésiastiques ayant un sujet pédagogique, à la fin du XVIII ^e siècle	337
<i>Kókay, György</i> : La presse en Hongrie au XVIII ^e siècle et le problème de la langue	339
<i>Holló, Szilvia</i> : Des livres pour la jeunesse dans la bibliothèque domestique d'une famille bourgeoise de Pest (1840–1913)	342

CRONIQUE

<i>Kókay, György</i> : Béla Kéki	347
<i>Fenyő, István</i> : Les nouveaux volumes de la série La bibliographie de l'histoire de la littérature hongroise	347
<i>Nemes, Erzsébet</i> : La Bibliothèque Épiscopale Orthodoxe Serbe à Szentendre	353

REVUE

Anthologie à l'histoire de l'ancienne littérature hongroise. Moyen-âge (1000–1530). Réd. par Edit Madas (<i>Varga, Imre</i>)	357
Erdész, Ádám: Projecteur, chercheur, instituteur. Sur l'activité de György Haiman. Békéscsaba–Gyomaendrőd, 1992. (<i>Kőhegyi, Mihály</i>)	359
Hitel. (Crédit.) Vols I–II. Kolozsvár, 1935–1944. Études, répertoire. Choisis, intr. et réd. par Éva Záhony. Bp. 1991. (<i>V. I.</i>)	360
La correspondance d'István Horvát et János Ferenczy. Réd. et intr. par István Soós. Institut d'Études Littéraires de l'Académie Hongroise des Sciences. (<i>Vermes, Gábor</i>)	362
L'histoire de la conversion du Prédicateur calviniste Mihály Vörösmarti. Réd. par József Jankovics et Judit Nyerges. Bp. 1992. (<i>Varga, Imre</i>)	364
Trideset godina Instituta za književnost i umetnost. (1962–1992). Bibliografija izdanja. (1962–1992). – Marija Cindori-Šinković: Letopis kulturnog života 1904–1907. Beograd, 1992. (<i>Fried, István</i>)	366
Europäische Einbandkunst aus sechs Jahrhunderten. Bearb. von Manfred von Arnim. Schweinfurt, 1992. (<i>Rozsondai, Marianne</i>)	367